

СУФІКСАЛЬНІ ДЕРИВАТИ СЕРЕД НАЗВ ЇЖИ РОСЛИННОГО ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРАХ КАРПАТ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Вип. 24
УДК 811. 161. 2' 373 (292. 451 /454)

Гоца Е. Суфіксальні деривати серед назв їжі рослинного походження в українських говорах Карпат; 15 стор.; кількість бібліографічних джерел –18; мова українська.

Анотація. У статті приділено увагу суфіксальним дериватам серед назв їжі рослинного походження в українських говорах Карпат, зокрема проаналізовано віддієслівні, відад'єктивні та відсубстантивні похідні. Зроблено висновок про те, що суфіксація – найбільш продуктивний спосіб творення цих назв.

Ключові слова: назва, номінація, номен, суфіксальний дериват, українські говори Карпат.

Annotation. The article deals with the suffixational derivatives in the names of vegetative food items in Ukrainian patois of the Carpathians. The main attention is paid to the verbal, adjectival and nominal derived names. It is concluded that suffixation is the most productive type of the formation of the names in question.

Key words: name, nomination, lexeme, suffixational derivative, Ukrainian patois of the Carpathians.

Назви, пов'язані з їжею, мають важливе значення для мовознавчої науки, історії, етнографії. Ґрунтовне вивчення цієї тематичної групи лексики в українських говорах Карпат становить безсумнівний інтерес для мовознавства взагалі і української діалектної лексикології зокрема.

Метою нашого дослідження є словотвірний та лінгвогеографічний аналіз суфіксальних дериватів серед назв їжі рослинного походження в українських говорах Карпат.

1. Назви хлібних та інших виробів із тіста

1.1. Шматок висушеного кислого тіста, що залишається для закваски (розчини), називається: *квасок* (Мшанець Старосамб., Боберка Турків.), *закваска* (Білі Ослави Надвірн.), *квасніц'а* (Яблуниця Верховин.). Див. ще [КДА, 101].

Ізголова назви *квасок* (ще в одній говірці Сколів. р-ну його фіксує [Ониш, I, 345]) продовжується в півд. лемків. говірках [ГЛА, 2]. У решті карпат. та інших укр. говорах слово *квасок* здебільшого означає “щавель” [Грін, II, 231; МСБГ, IV, 31]; як діалектизм із цим значенням подається в [СУМ, IV, 132]; пор. рос. діал., біл. *квасок* id. [СРНГ, XIII, 161; ТС, 187; 6, с. 91]. Із бойків. *квасок* “розчина”, пор. словац. *kbások* [SSJ, I, 802], чес. *kvásek* id. [Tráv, 801]; пор. ще з тим самим значенням, але іншим демінутивним суфіксом сербохорв. *kvasaц* id. [СХРС, 206]. Назва *квасніц'а* – вузьколокальний гуцул. семантичний регіоналізм. В інших укр. говорах це слово має інші значення; пор. [Арк, I, 216] та ін.

1.2. Випечений на плиті або в печі шматок тіста як проба якості майбутнього хліба має назви: *пал'а(і)ніц'а* (*па(у)ла(у)ніц'а*) (Старява, Мшанець, Вільшаник Старосамб., Боберка Турків.), *пал'анічка* (*па(у)ла(е,у)нічка*) (Сукіль Долин., Гусине Турків., Тишів Волов., Міжгір'я Богород., Торунь Міжгір., Буденець Сторожин.), *пале^н'атко* (Опака Дрогоб., Верхня Рожанка Сколів.), *п'у(і)тпалка*, *п'ітпалок* (ужан. і борж.

гов.), *о(у)палé(е^н)ник* (Костева Пастіль Великобер., Турички Переч.), *перé(і)п'ічка*, *періп'ічок* (Син. Поляна, Колочава Міжгір., Лип. Поляна Хуст.), *п'ічка́р'* (М. Уголька Тяч.), *кола́чик* (Перехресний Волов., Вишків Долин., Пилипець Міжгір.).

П'утпалка, *п'ітпалок* – суфіксальні деривати, утворені від *пу(і)тпалу́ти*, *о́палéник* – від *о́палу́ти*; належать до оригінальних закарп. регіоналізмів. Номен *перéп'ічка* id. відомий і в інших укр. діалектах [Грін, III, 132] (див. ще [11, с.159]) та є літ. нормою укр. мови [СУМ, VI, 251]. *Перéп'ічка*, *періп'ічок* – суфіксальні похідні від *перéп'ікату*, а *п'ічка́р'* – очевидно, від *п'ічка*. *Колáчик* – суфіксальний дериват від *кола́ч*.

1.3. Невеличкий круглий хлібець із залишків вишкрябаного з корита тіста: *вішкребок* (*вішкр'о(і)бок*), *вішкрепки* мн., *пошкре(о)бок* (*пóскр'ібок*), *шкриптанін'а* сер. р., *с(ш)криптовін'а* сер. р., *ушкрéптанц'і* мн., *ошкр'іпки*, *пошкр'іпка* сер. р., *пошкр'іпл'а* сер. р., *п'і(і,у)тпалка*, *пал'а(і)ніц'а(е)* (*паланіц'а*), *пале(у)нічка* (*пал'анічка*), *перé(і)п'ічка*, *п'ічка́р'*, *хл'ібіна* сер. р., *хл'ібе́ц'*, *хл'ібинча́* сер. р., *кола́чик*, *боханéц'* (*буханéц'*), *бо(у)ханчик*, *ко́ржик*, *поб'іга́йчик*, *ошчі́пл'а* сер. р., *остáтки* мн., *бу́лка*, *вакарі́йчик*. Див. карту, вміщену в додатку.

Більша частина наведених номенів – суфіксальні похідні, утворені від дієслівних (*вішкреб-ок* і под., *пошкреб-ок* і под., *шкриптан-ин'а*, *шкриптов-ин'а* і под., *ушкрéптан-ц'і*, *ошкр'іп-к-и*, *пошкр'іп-ч-а*, *остат-к-ы*, *п'ітпал-к-а* і под., *пал'ан-щ'а* і под., *перéп'іч-к-а*) та субстантивних (*пал'анич-к-а*, *п'іч-ар'*, *хл'іб-ин'а*, *хл'іб-ец'*, *хл'іб-ин-ч-а*, *кол-ач*, *колач-ик*, *ко́рж-ик*, *побіга́йч-ик* (пор. укр. літ. *побіга́йка* [СУМ, VI, 614]), *бул-к-а*, *вакарі́йч-ик*, *буханч-ик*) основ. Деякі з цих утворень відомі і в інших українських діалектах та інших слов'янських мовах. Так, для назви *вішкребок* і под. паралельно є поліс. *вішкребок* id. [Арк, I, 63; Вешт, 399]; пол. *wyskrebok*, чес. діал. *věškrabek* id. [3, с.22 – 23]; пор. ще рос. *віскребок* “то, что выскребено” (1780

[14, с.864]). Номен *пошкребок* (*поскр'ібок*) відомий ще в півд. лемків. (*пошкребок, поскробок, пошкрібок* і под. id. [ГЛА, 7]), наддністр. (*пошкребок* id. [2, с.106]), поліських (*поскрéбок, пошкри'бка* id. [Лис, 169, 171]) говорах; пор. ще біл. поліс. *пошкребок* [Вешт, 399], східнославац., чes. *poškrobek*, пол. *poskrobek* id. [3, с.22]; пор. також із цим значенням зах. поліс. *пошкрибка, пошкрéбич, пошкр'ебáч, пошкр'інтач, пошкрібкач* [Арк, II, 81]. Ізогласи назв *пошкр'інча* і *пошкр'інл'а* продовжуються в півд. лемків. говірках (*пошкр'інч'а, пошкрабáа* id. [3, с.21]). Таким чином, номени *вішкребок* і *пошкребок* належать до спільних східно- і західнослов'янських лексико-семантичних утворень.

Паралелі для закарп. *шкриптанін'а, ш(с)криптовін'а, ушкрéптани'і, бшкр'інки, хл'ібин'а, хл'ібинчá* в доступній нам літературі не знаходимо, тому, мабуть, їх можна вважати самобутніми регіоналізмами.

1.4. Корж або плоский круглий хліб із прісного тіста, випечений на плиті: *ошч'іпок* (півн. част. Великоберезн. і Воловец. р-нів, гов. Міжгір., Хуст., Тячів. р-нів), *бшч'іпок* (Верх. Висоцьке Турків.), *ушч'іпок* (Кост. Пастіль Великоберезн.), *ишч'ікы* (поряд з *ошч'іпок*, Ганьковиця Сваляв.), *пал'аніц'а* (там же, а також Карапчів Вишниц.), *пал'ін'а* (Боберка Турків., Ворочеве Перечин.), *упалин'а* (Ворочеве), *качаник* (Мала Уголька Тячів.), *пл'ацок* (деякі гов. Ів.-Франк. обл.), *богáчик* (Тур'я Поляна Перечин.), *лáнгошка* (окремі гов. Виноградів., Хуст., Тячів.). Пор. [Лиз, 414].

Назва *пал'аніц'а* “хлібина переважно з пшеничного борошна, певним чином замішаного” добре відома і в інших укр. діалектах [Грін, III, 91] і є нормою укр. літ. мови [СУМ, VI, 33]; пор. ще рос. діал. *паленіца, пал'аніца* id. [СРНГ, XXV, 166], пол. діал. *palenica, palanica* id. [3, с.23]. *Пал'аніц'а* < *паленіц'а* (внаслідок асиміляції [e] до [a]), що пов'язується з *паленій* [17, с.186-287; Даль, III, 11]. Для *пален'а* (див. ще [Грін, III, 89]), *пал'ін'а* паралельно є лемків. *пáл'а* id. [3, с. 23], *пал'у* “род овсяного хліба”, *пáлянка* “маленькая лепешка из овсяной муки” [Грін, III, 90] (з покликанням на І. Верхратського). Ці назви, як і *пал'аніц'а*, пов'язуються з *паліти*. Назва *упалин'а* – дериват від *упалити*; пор. ще з цим же коренем і значенням *підпáл'а* (півд. лемків. [3, с. 23]), *підпáлок* “род плоского хліба” [Грін, III, 174]. *Кáчаник* – суфіксальне утворення від дієслова *качáти* (тісто). Найменування *богáчик* – демінутив, що виник на укр. ґрунті від *богáч* (з угор. *rogácsa* id.) [MOSz, II, 557]. Назва *лáнгошка* – суфіксальний дериват від запозиченого в цих говірках з угорської мови *лáнгош* < угор. *lángos* “оладья, лепешка” [MOSz, II, 16].

1.5. Скибка хліба: *кусóк, кусóчок* (частина гуц. гов.), *кúсе(е')н'* (Лазещина Рах., Виженка Вижн., Ілемня Рожн., Торунь Міжгір., В. Рожанка,

Лавочне, Урич Скол., Гусине Турк., Люта Великобер.), *кúсник* (Коростів Скол., Сукіль, Вишків Долин., Тишів Волов.), *дарáнка* (Лопухово, Тарасівка, Грушево Тяч., Кос. Поляна Рах.), *кавалок* (Ворохта, Білі Ослави Надвірн.), *шáйтка* (В. Лазі, Р. Комарівці Ужгород.). Див. ще [Лиз, 395].

Кусóк, кúсен' – загальноукраїнські номени [Грін, II, 332; Ном, № 75, 1397], які також є літ. нормою укр. мови (*кúсень* – розм.) [СУМ, IV, 415-416] і похідними від слова праслов. походження *кус* (< **kusz*). *Кúсник* – демінутив від *кúсен'*, а *кусóчок* – від *кусок*. *Дарáнка* – демінутив від *дарáн*. Номен *кавáлок*, крім гуцульських (див. ще [ГГ, 88]), відомий, як свідчить література, також у бойків., буков. [Ониш, I, 333; МСБГ, IV, 4], імовірно, у зах. закарп. (*кавалек* [Чоп, 40]), а також у півд. лемків. [ГЛА, 8], надсян. [12, с. 82], поділ. [Брил, 46], зах. поліс. [Арк, I, 203], середньо- і східнополіських (*кавáлак* id.) [Лис, 87] та, можливо, ще деяких [Грін, II, 204] укр. говорах. Походить від пол. *kawalek* id., що є демінутивом від *kawal* “шмат” < давньоверхньонім. *kavel* “доля, частка”, середньонім. *kavela* id. [Br, 223; Sław, II, 106-107]; пор. ще закарп. *кавалець* id. [Чоп, 140]. Ізогласу зах. закарп. *шáйтка* продовжують у півд. лемків. говірках *шáйтка, шáйтска, шáйтсок* id. [ГЛА, 8]. Очевидно, це демінутив, утворений на українському ґрунті від *шáйтá* “частина чогонебудь”; пор. у ряді закарп. говірок *шáйтá* “одна з частинок, на які розколюють кругле метрове поліно” [13, с. 58], що походить від нім. *Scheit* “поліно” [БНРС, II, 295].

1.6. Грінка, підсмажена скибка хліба: *гр'інчиц'а* (Березники Сваляв.) – похідне від *гр'інка*.

1.7. М'якушка, м'яка частина хлібних виробів: *мн'акúшка* (більшість досліджуваних говірок), *міакúшка* (Міжгір'я Богород., Бистриця Надвірн., Ковалівка Колом., Лазещина Рахів., Яблунія Верховин.), *мн'ікúшка* (Манява Богородич.), *мн'акúш* (Руське, Чинадієво Мукач.), *мн'атúшка* (Турички Переч.), *мн'акотá* (В. Бичків Рахів.).

М'якúшка з тим же значенням є загальноукраїнською назвою та літературною нормою української мови [СУМ, IV, 839]; пор. рос. діал. *мякúшка* id. [СРНГ, XIX, 81-82]. Із *мн'акúш* пор. біл. діал. *мякуш* id. [Нас, 297]. Для *мн'акотá* паралеллю є сербохорв. *мякота* id. [СХРС, 254].

1.8. Булка, хліб із білого пшеничного борошна: *кúкуцик, кукуцáн* (Кос. Поляна Рахів.). *Кукúцик* і *кукуцáн* – суфіксальні деривати від *кукúц*.

1.9. Рогалик: *рог(т)áлик, рог(т)áл'ік* (переважно гуц., бойк. гов.), *рóглик* (марамороськ. гов.), *рог(т)ал'ók* (Старява Старосамб.), *рог(т)áл'чик* (Драчинці Кіцм., Мигове Вижн., Ст. Вовчинець Глиб.), *к'іфлик* (ужан., борж., верхов. гов.). Див. ще [Лиз, 436].

Назва *рогáлик* вживається майже в половині досліджуваних нами говірок, добре znana і в інших укр. діалектах та є літературною, як і *рогáль* [СУМ, VIII, 590], від якої вона утворена; пор. *рогалик* [СРЯ, III, 722], діал. (перм.) *рогаль* [Даль, IV, 100], біл. *рагалік* id. [ТСБМ, IV, 551]. Мабуть, *рогалик* – це спільносхіднослов'янське похідне. Від *рогаль* утворилося також *рогал'-ок*, а від останнього – *рогáл'ч-ик* як вузьколокальні регіоналізми: перший – бойківсько-буковинський, а другий – тільки буковинський. Для суфіксального деривата *рогáлик* (*рог(ь)л-ик*), що поширений в Закарпатті на досить компактному ареалі від Ріки на схід, паралельно є в півд. лемків. говірках (імовірно, тут спорадична) назва *рогáлик* “булка” [ГЛА, 13]; пор. ще східнославац. *rohľ'ik*, чес. *rohlik* “печиво” [3, с.34].

1.10. Пампушка: *пампу́шка*, *пампушо́к* (гуц. і бойк. гов.). Див. ще [Лиз, 440].

Номен *пампу́шка* – дериват від *пампу́х*, який виник на укр. ґрунті і відомий у ряді інших укр. діалектів [Грін, III, 91] та є літ. нормою укр. мови [СУМ, VI, 37]. Інший демінутив – *пампушо́к* (*пампушо́к* [Жел, 599]) менш поширений, імовірно, за межами карпат. говорів (пор. [Грін, III, 90]) відомий тільки в мові бачванських руснаків: *пампу́шки* id. [15, с.162].

1.11. Струдель – пиріг із розкчаного тіста, згорнутого в трубку кількома шарами, між якими міститься начинка: *заві́ване^ц'* (бойк. і частина гуц. гов.), *заві́вани^к'* (*заўййванік*) (гуц. гов.), *заві́вач* (Мшанець Старосамб.), *загын'аник* (М.Уголька Тяч., Сокирниця, Нанково Хуст., Горонда Мукач.), *кру́чаник*, *закру́чованик*, *закру́чованиц'* (Грушево Тяч., Березники Свал.), *качй́лка*, *качаник* (М.Уголька Тяч., М.Раковець Іршав.), *гор'ішаник*, *сёр'аник*, *кріу́л'аник* (В.Бичків Рахів., Вишково Хуст., Горонда Мукач.). Див. ще [Лиз, 441; КДА, 90].

Назви *заві́ване^ц'* і под., *заві́вач*, (пор. наддністр. *заві́ванец'*, *заві́вач* “пиріг із фруктами” [2, с. 106]), *загын'аник* і под., *кру́чаник*, *закру́чованик* і под., *качаник* – деривати від прикметників дієприкметникового походження, що утворилися, очевидно, в результаті універбації словосполучень типу *заві́ваний* (*загінаний*) *кола́ч*, *печений* *пирі́х* і т.п. Віддіслівними є також утворення: *верт-у́т-(а)* (від *вертіти* [ЕСУМ, I, 359]), *кач-й́лк-а*. Мотивуються способом приготування пирога. Із назвами *заві́ване^ц'* і под. пор. за принципом номінації чес., словац. *závin* id. [Tráv, 1734; SSJ, V, 557], що утворені відповідно від чес. *zavínouti*, словац. *zavínovat'* [18, с. 517]. Відприкметникові суфіксальні похідні *гор'ішан-ик*, *сёр'ан-ик* пов'язані з назвами відповідної начинки. Назва *кріу́л'ан-ик* утворена також від прикметникової основи. Усі ці номени далеко за межами Карпатського регіону, мабуть, не зустрічаються.

1.12. Пиріг з кукурудзяної муки: *ме^лла́йник* (Ворохта, Бистриця Надвірн., Липецька Поляна Хуст.), *те^лпша́ник* (*тепша́ник*) (В. Бичків Рахів.,

Бистриця Надвірн., Колочава Міжгір.), *переве́ртаник* (Стайце Верховин., Космач Косів.). У всіх досліджуваних бойків., більшості гуцул. говірок Ів.-Франків. обл. назв описуваної реалії немає через відсутність останньої. Пор. ще [Лиз, 394]. *Те^лпша́ник* – суфіксальний дериват від *тепша*, а *переве́ртаник* – від *переве́ртаний* чи *переве́ртати*. Назва *ме^лла́йник* – дериват від *ме^лла́йний*.

1.13. Пряник, приготовлений на кип'яченому меду: *ме^д'іу́ник* (*меду(і)у́ник*, *ме́д'(т')іу́ник*) (більшість гов.), *ме^д'ані́к* (*мі́д'а(і)ні́к*, *ме́д'ані́к*) (Р.Комарівці Ужгород., Чинадієво Мукач., Брід Іршав., Торунь, Колочава Міжгір., Буденець Сторожин., Лазещина, Кос.Поляна, Кваси, В.Бичків Рах.).

Номени *меді́вник* і *меду́ник* добре відомі і в інших укр. діалектах [8, с. 544; Грін, II, 414-415] і є також літ. нормою укр. мови [СУМ, IV, 664, 666], утворені від іменних основ за допомогою відповідно суф. *-ник* і *-ик*, очевидно, в результаті універбації словосполучень типу *ме́д'аний* *кола́ч*. Варіант *ме́т'іу́ник* < *ме́д'іу́ник*.

1.14. Ласощі (солодкі кондитерські вироби і взагалі все солодке): *ла́сошчї* (переважно бойк. гов.), *ла́к'і(о)мки* (*лакй́мки/-ы*, *лаку́мки*, *лаку́мки*) мн. (гуц., ужан. гов.), *ла́к'імка*, *ла́к'імок* (Бисків Пут., Кос.Поляна, Богдан Рах., Ілемня Рожн.), *ла-гомі́ни* (*лагу́міны*) (Опака Дрогоб., Н.Яблунька, Гусине, В.Висоцьке Турк.), *лаком'ішкы*, *лаком'інкі*, *лаком'йіі*, *лакомство* (Ганьковиця Свал., Тишів Волов., Т.Поляна Перечин., Люта Великобер.), *ла́к'іткі* (*лаку́тки*, *ла́коткі*, *ла́к'істки*, *лакй́ткі*, *лак'іскі*) (Драчинці Кіцм., Бистриця Надвірн., Манява Богород., Вишків Долин., Пилипець Міжгір., Перехресний Волов., Кост.Пастіль Великобер., В.Лазі, Рус. Комарівці Ужгород., Квасово Берегів.), *со́лодошч'ї*, *солотчи́на*, *солоджа́ва* (Грушево Тяч., Кузьминець Рожн., Горонда Мукач.), *пéчиво* (Тарашани Глиб., Лавочне Скол.), *приба́жанкы* (Лецовиця Мукач., Лип.Поляна Хуст.).

Ла́сошчї id. вживається і в інших укр. гов. [Грін, II, 346] і є літ. нормою укр. мови [СУМ, IV, 451]. Це специфічно укр. витвір від *ласий* “дуже смачний” за допомогою суф. *-ошч-ї*. Так само оригінальним укр. утворенням з тим же формантом є назва *со́лодошч'ї*, що з тим же значенням функціонує і в інших укр. гов. та в укр. літ. мові [Грін, IV, 766; СУМ, IX, 448].

Назва *ла́к'імкі* і под. в інших укр. діалектах за межами Карпат, імовірно, не відома; пор. зах. поліс. *ла́кошч'ї* [Арк, I, 276], середньо- і східнополіс. *ла́кома* id. [Лис, 112]. У [СУМ, IV, 439] подається як розмовне *ла́комина*, зменш.-пестл. *ла́коминка* id.; пор. ще рос. діал. (тул.) *ла́комки* мн. id. [СРНГ, XVI, 250]. Отже, *ла́к'імкі* і под. – похідні від діал. *лакй́м* “ласий” [Жел, 396], *ла́комий* < праслов. **olkotъ* [ЕСУМ, II, 187]. На відміну від попередніх, дериват *ла́комство* (укр. літ. *ла́комство* id. [СУМ, IV, 439]) теж утворений від

лакомий) дуже давній, у пам'ятках давньоруської писемності відзначається з XI ст.: *лакомьство* [17, с. 207]; має паралелі в усіх слов'янських мовах – з праслов. **olkomьstvo* id. [Sław, IV, 445].

1.15. Один із спечених на плиті шматочків тіста, розкачаного для нарізання локшини (як вид ласощів для дітей): *тр'іскáč* (Сокирниця Хуст. р-ну). Номен *тр'іскáč* утворений суфіксальним способом від дієслова *тр'іскати*. Вузьколокальний регіоналізм закарп. марамороських говірок.

1.16. Локшина: *р'ізанки/-і* мн. (Ворочево Перечин. р-ну). Див. ще [Лиз, 409]. Записаний нами в зах. закарп. говірках номен *р'ізанки* і под. (див. також [Чоп, 354; 4, с. 246: *різанки* id.]), відомий і в деяких бойків. (*різанка* id. [Ониш, II, 177]), півд. лемків. говірках [3, с. 57] та в мові руснаків Бачки (*резанки* id. [15, с. 82]); пор. ще поліс. *рузанки* “картофель, отваренный половинками в мундирах; картофельный суп” [Вешт, 401]. *Різанки* – суфіксальне віддієслівне утворення, як і *різанці* id., записане В. Гнатюком у тих же закарп. говірках [5, с. 246].

1.17. Галушки, нарізані квадратиками з розкачаного тіста: *путпалка* (Руські Комарівці Ужгород. р-ну), *крéпlickы* (Сокирниця Хуст. р-ну). *Путпалка* – суфіксальний дериват від *путпаліти*; пор. ще *підпáл'а*, *підпáлок* “корж”. *Крéпlickы*, очевидно, суфіксальне похідне, утворене на власному мовному ґрунті від *крéпл'і* або пол. *krepeł* “пончик” < нижньовірхньонім. *kreppel* id. [ЕСУМ, III, 85].

1.18. “Щипані” галушки (зварені із рваних шматочків тіста): *щипочки/-ы* (Бабин Косів., В.Бичків Рахів.), *сúканиц'а* (більшість закарп. гов.), *затирка*, *сті(é)ранка* (зах. карп. гов.). Див. ще [ДЛАЗ, II, 167].

Назва *щипочки* утворена суфіксальним способом від *щипати*; пор. у [Грін, IV, 526] (без зазначення джерела) *щипочок* “кусок?": *щипочка хліба*. Номен *сúканиц'а*, записаний нами тільки в закарп. говірках, імовірно, має дещо ширший ареал; пор. гуцул. *сúканиця* “скрутенъ з тіста” [ГГ, 179]. Утворений від дієприкметникової основи за допомогою суф. *-иц'а*. *Затирка* (див. ще [Жел, 275]) у варіанті *затірка* “затірка” відоме і в інших укр. гов. [Грін, II, 107; ГЛА, 21] і є літ. нормою [СУМ, III, 352]. Утворене від *затирáти* (*затéрти*), пов'язується із виготовленням цього виду галушок способом розтирання тіста на шматочки руками. Назва *стіранка* id. (див. ще [Ониш, II, 253]), відома і в сусідніх півн. лемків. [Грін, IV, 204], півд. лемків. говірках (*стерáнка*, *стирáнка* і под. id. [ГЛА, 21]) та, ймовірно, і в деяких інших укр. говорах, але в основному в зах. карпатських (див. ще [Зіл, 61; Жел, 275]); пор. подане як діалектне *стирáнка* id. в [СУМ, IX, 700] з ілюстраціями з творів І. Франка й О. Маковея.

Стіранка – віддієслівний дериват, того ж кореня, що й назва *зати(і)рка*.

2. Номінація страв з інших рослинних продуктів

2.1. Рідка каша з кукурудзяного борошна: *мучáнка* (ужан. гов., Торунь Міжгір., Верхня Рожанка Скол.), *мáчáнка* (*мáч'інка*) (Ворохта Надвірн., Кваси Рах., Кост. Пастіль Великобер., Мшанець Старосамб.), *молóчниц'а* (Грушево Тяч.). *Мучáнка* id. відоме і в деяких бойків. говірках [Ониш, I, 458], похідне від *мучаний*: *мучан-к-а*. Лексема *мáчáнка* більш відома в карпат. говірках із значенням “ячня (з мукою)”. *Молóчниц'а* – оригінальний закарп. семант. діалектизм, що утворюється від *молóчний*.

2.2. Дерун, оладка з тертої картоплі: *деру́н* (Яблуниця Верховин., Шепіт Путил., Тарашани Глиб., Ковалівка Колом., Космач Косів.), *тérчáник* (гов. Скол. і Турк. р-нів), *тérч'іник* (Бисків Путил., Стайще Верховин., Бабин Косів., Ворохта Надвірн., Топільниця Старосамб.), *терт'áник* (*тérт'іник*, *тérт'ін'ік*) (Яблуниця Верховин., Міжгір'я, Манява Богород.), *кййзлик* (*кййзлик*, *к'йзлик*) (середньозакарп. гов.), *крéмзлик* (частина марам., ужан. і верхов. гов.), *барабул'á(і)ник*, *барабул'áн:ик* (гуц. гов.), *рисил'óваник* (*реселóул'áник*) (марам. гов.), *р'іпл'áник* (Грушево Тяч.), *пален'áтко* (Горонда Мукач.), *картопл'áник* (Лавочне Скол., Снячів Сторож.). Див. ще [Лиз, 415].

Назва *деру́н* на досліджуваній території поширена лише в кількох нас. пунктах Чернів. обл., є також літ. нормою укр. мови, утворена від *дérти* [ЕСУМ, II, 40-41]; пор. рос. (курськ.) *деруны* id. [СРНГ, VIII, 27], біл. (туров.) *деруны* id. [ТС, II, 15] Отже, це спільне східнослов'ян. утворення.

Крім записаних нами бойків. і гуцул. *терт'áник* і под., *терчáник* і под. (див. ще [7, с.106]), лексикографічною літературою в цих говорах відзначаються з цим значенням ще такі назви: бойків. *тарчáник*, *тарчан'і палениц'і* [Ониш, II, 286], гуцул. *тérтівник*, *тérчінник*, *тернік*, *тертюх* id. [ГГ, 183-184]. Усе це регіоналізми (крім *тертюх*; пор. зах. поліс. *тертюх* id. [Арк, II, 196]), що пов'язуються з дієсловом *тérти* і утворені суфіксальним способом: *терт'áник* (*тérт'іник* і под.) – від *терт'áний*; *тérчáник* (*тérч'іник*) – від *терчáний* (*терчінний*) “з тертої картоплі” [Ониш, II, 286], яке в свою чергу від *тérка* “начиння, за допомогою якого труть картоплю”; *тертівнік* – від *терт'овий*; *тертѣх* – від *тérтий*; *тернік* – від *тérти*; *тérчінник* – від *терчінний*; *трéник* – суфіксальний універб, що виник на основі назви *трéний пл'áчок*; пор. ще зах. поліс. *терту́н*, *терту́сник* id. [Арк, II, 196]; сх. поліс. *те"рт'бники*, *те"ртуни́*, *те"руни́*, *т'орники* id. [10, с. 113]; миколаїв. *тертюхи* id. [16, с. 199].

Барабу́л'аник (див. ще [СГГ, 146]), *р'іпланик*, *картопл'я́ник* (пор. за принципом номінації зах. поліс. *бул'бл'а́н'ікі*, *картопл'я́н'ікі* id. [1, с. 205]) – відприкметникові деривати з суф. *-ик*, *рисил'о́ваник* – від *рисил'о́ваний*, яке в свою чергу від *ресел'о́вати* “терти”, а останнє – від *ресел'іу* і под. “терка для картоплі” < угор. *reszelő* “терка” [MOSz, II, 645]. Дериватором варіанта *барабу́л'ан:ик* є суф. *-ик*; *пален'а́тко* – від *пален'а́* “корж”. Все це також вузьколокальні регіоналізми.

Крёмзлик і под. утворені на укр. ґрунті від угор. діал. *kremzli* id., а *г'іг'іл'* і под. – від угор. діал. *gugli, kugli* id. [9, с. 63].

2.3. Начинені сливами (повидлом і т. ін.) своєрідні вареники із суміші картопляного пюре і борошна: *п'уцлики* (*п'уцлики*) (Нанково, Сокирниця, Лип. Поляна Хуст., М.Раковець, Брід Іршав., Квасово Берегів., Лозянський Міжгір.), *пуцаки* (*пуц'акы*) (Березники Сваляв., В.Ремети Берегів.), *пал'ушкі* (Вільшаник Старосамб., Опака Дрогоб., Семигинів Стрий., Гусине Турк.), *кн'єдлики* (*кн'єдники*) (Лецовиця Мукач., Тросник Виноград.), *зг'ан'анка*, *лоптоўкы* (Рус.Комарівці Ужгород., М.Раковець Іршав.). Див. ще [Лиз, 410].

Назви *п'уцлики*, *пуцаки* і под., очевидно, оформилися на укр. ґрунті як суфіксальні похідні, утворені на базі угор. або рум. слів (угор. < рум.): угор. слова *писа*, *писика* вживаються із значенням “вид домашньої вермішелі з картоплі”, відомі з 1943 р. (детальніше в [TESz, III, 300]).

Що ж до найменування *пал'ушкі*, то, ймовірно, це демінутив від *п'алух*, спорідненого не з *паліти*, а *палець*, *безп'алий*, “який не має пальця або пальців” (праслов. **paľь* “палець” [Фасм, III, 191]); пор. укр. діал. (мабуть, тільки зах.) *п'алух* “великий палець на руці” [Грін, III, 90]; у [СУМ, VI, 32-3] подаються як діалектні *п'алух* id. і демінутив *п'алуш'ок* id.; пор. ще пол. *paluch* (згруб.) “великий палець (руки і рукавички)”, *paluszek* “пальчик”, “мізинець” і (зазвичай у мн.) кулін. “рід печення або страви” [ПУС, II/1, 126], словац. діал. *palúch* “палець на рукавицях” [SSJ, III, 15]. Назва страви *пал'ушкі* мотивується, очевидно, тим, що приготовленій для цієї страви масі надають форму паличок, які ріжуть на шматки, подібні до пальця, і варять. Можливо, *пал'ушкі* – спільне укр.-пол. утворення. На користь цієї думки промовляють словотворча будова і семантика слова. Проте, зважаючи на те, що для пол. мови воно літературне, а в укр. мові вживається тільки в крайніх зах. говірках (див. ще [Зіл, 61]), в тому числі й зах. поліс. [Арк, II, 24], не відзначається більшістю словників (див., напр. [Ониш; ГГ; Прок; Корз; Лис та ін.]), хіба що крім [Жел, 598] (*п'алуш'ок* “пальчик”), можна також припустити, що воно запозичене з пол. мови. Назва *зг'ан'анка*

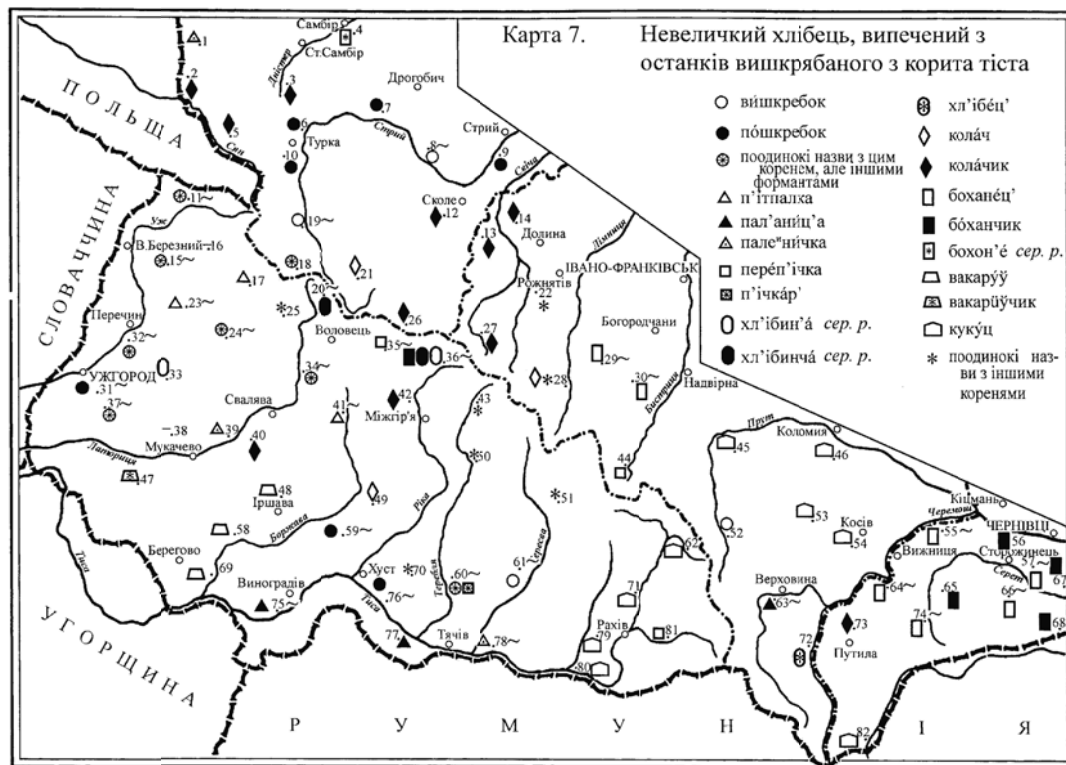
утворена від *зг'ан'аний* “змішаний”, а *лоптоўкі* – від *лопта* “м'яч” (мотивується формою цього кулінарного виробу).

2.4. Переважно в східній частині Закарпаття, Буковині, ряді говірок Гуцульщини і подекуди на іншій частині досліджуваної території виготовляли страву з картопляного пюре, до якого додавали кукурудзяного борошна, і цю суміш пекли в печі, така страва називалася: *ку́лешник* (Буденець Сторожин.), *б'ур'аник* (Космач Косів.), *р'іпланик* (М.Раковець Іршав.), *р'іп'ієнка* (Бистриця Надвірн.), *крумл'я́нік* (Ворочєво Перечин.), *барабу́л'єник* (Яблунця Верховин.), *бул'б'я́нік* (В.Рожанка Скол.). Усі перелічені назви мають прозору внутрішню форму і поділяються за цією ознакою на дві групи: однолексемні назви, утворені суфіксальним способом від прикметників, що в свою чергу є похідними від назв картоплі або мамалиги (*р'іпланик*, *р'іп'ієнка*, *барабу́л'єник*, *бул'б'я́нік*, *б'ур'аник*, *крумл'я́нік*, *кулешник*).

Отже, у складі назв їжі рослинного походження українських говірок Карпат близько 90% номенів утворилося суфіксальним способом на базі дієслівних (40%), прикметникових (34%) і субстантивних (26%) основ. Від інших основ майже немає дериватів.

Із віддієслівних похідних найбільше іменників утворюється за допомогою суфіксів *-к-а* та *-ик*, значно менше – за допомогою суфіксів *-анк-а*, *-ух-а* (*-ух*), *-иц'-а*, *-ец'*, напр.: *мн'єцканка*, *топченка* “картопляне пюре”, *нел'упка* “картопля в кожухах (мундирах)”, *зг'ан'анка* “своєрідні галушки з картопляного пюре і кукурудзяного борошна”, *тертя́нік*, *тр'є́нік* “дерун”, *рисил'о́ваник* id., *завіваник*, *заг'ын'аник*, *кру́чаник* “струдель”, *колот'у́ха* “картопляне пюре”, *терт'у́х* “дерун”, *крайя́ниці'а* “спечена на плиті скибка картоплини”, *сукані́ці'а* “щипані галушки”, *завіване'иц'* “струдель”, *р'ізанці'і* “локшина” та ін. За допомогою таких суфіксів, як *-ан'-а*, *-ачк-а*, *-аўк-а*, *-унк-а*, *-ник*, *-ун*, *-ач*, *-ок*, *-ан-и* та деяких інших, утворюються поодинокі віддієслівні деривати, пор.: *терні́к*, *деру́н* “дерун”, *завівач* “струдель”, *ошч'іпок* “корж” та ін.

Подібно до віддієслівних серед відад'єктивних похідних також найбільше утворень, що постали за допомогою суфіксів *-к-а* та *-ик*, значно менше – дериватів з формантами *-ин-а*, *-иц'-а*, *-ак*. Дуже рідко творення нових відад'єктивних похідних назв відбувається за допомогою суфіксів *-ун*, *-ник*, *-ец'*, напр.: *р'іпл'я́нік*, *барабу́л'я́нік* “дерун” та ін. До найпродуктивніших суфіксів у творенні відсубстантивних похідних належать *-к-а*, *-атин-а*, *-ак*, *-ок*, *-ик*, *-ец'*, напр.: *крёмзлик* “дерун” та ін. Малопродуктивними є суфікси: *-ин-а*, *-иц'-а*, *-ан'-а*, *-ав-а*, *-аж* та деякі ін.

Скорочення назв використаних джерел

- Арк – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: У 2 т. / Г. Аркушин. – Луцьк, 2000. – Т. 1-2.
 БНРС – Большой немецко-русский словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1969. – Т. I-II.
 Брил – Брилінський Д. Словник подільських говірок / Д. Брилінський. – Хмельницький, 1991. – 119 с.
 Вешт – Вештарт Г.Ф. Названия пищи в говорах Полесья // Лексика Полесья / Г. Вештарт. – М., 1968. – С. 366-414.
 ГГ – Гуцульські говірки: Короткий словник. – Львів, 1997. – 232 с.
 ГЛА – Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини: Назви страв, посуду і кухонного начиння / З. Ганудель. – Пряшів, 1981. – Т. I. – 212 с.
 Грін – Словарь української мови: В 4 т. / За ред. Б. Грінченка. – К., 1958-1959. – Т. I-IV.
 Даль – Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. / В. Даль. – М., 1955. – Т. I-IV.
 ДЛАЗ – Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (України): Лексика / Й. Дзендзелівський. – Ужгород, 1958-1993. – Ч. I-III.
 ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К., 1982-1989. – Т. I-III.
 Жел – Желеховский С., Недільский С. Малорусско-німецкий словарь: У 2 т. – Львів, 1885-1886. – Т. I-II. – 1121 с.
 Зіл – Лексичні матеріали з Галичини І. Зілинського у кн.: *Studia nad dialektologią ukraińską i polską / Opracował i przygotował do druku M. Karaś.* – Kraków; Warszawa, 1975. – 239 s.
 КДА – Карпатский диалектологический атлас / С.Б. Берштейн, В.М. Иллич-Свитыч, Г.П. Клепикова и др. – М., 1967. – 272 с., 212 лингв. карт.
 Лиз – Лизанець П.М. Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області у кн.: *Він же. Угорсько-українські міжмовні контакти* / П. Лизанець. – Ужгород, 1970. – 251 с. (карти 1-180); Лизанець П.Н. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья / П. Лизанець. – Будапешт, 1976. – 683 с. (карти 181-390); Лизанець П.М. Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР / П. Лизанець. – Ужгород, 1976. – 328 с. (карти 391-514).
 Лис – Лисенко П.С. Словник поліських говорів / П. Лисенко. – К., 1974. – 260 с.
 МСБГ – Матеріали до словника буковинських говірок. – Чернівці, 1970-1979. – Вип. 1 – 6.
 Нас – Насовіч І.І. Слоўнік беларускай мовы / І. Насовіч. – Мінск, 1983. – 756 с.
 Ном – Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше / М. Номис. – К., 1993. – 768 с.
 Ониш – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. / М. Онишкевич. – К., 1984. – Ч. I-II.
 ПУС – Польсько-український словник: У 2 т., 3 ч. – К., 1958-1960. – Т. I-II.
 СГГ – Словник гуцульських говірок // Гуцульщина: Лінгвістичні етюди. – К., 1991. – С. 90-304.

- СРНГ – Словарь русских народных говоров. – М.; Л., 1965–1991. – Вып. 1–26.
СРЯ – Словарь русского языка: В 4 т. – 2 изд., испр. и доп.–М., 1981–1984.
СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К., 1970–1980. – Т. I–XI.
СХРС – Толстой И.И. Сербскохорватско-русский словарь. – 5-е изд., стерео тип. – М., 1982. – 735 с.
ТС – Кривіцік А.А., Цыхун Г.А., Яшкін І.Я. Тураўскі слоўнік: У 5 т. – Мінск, 1982 – 1987. – Т. I–V.
ТСБМ – Глумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т., 6 кн. – Мінск, 1977-1984. – Т. I–V.
Фасм – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. и доп. О.Н. Трубачева: В 4 т. – М., 1964-1973. – Т. I–IV.
Чоп – Чопей Л. Русько-мадярський словарь. – Будапешт, 1883. – XLVI, 446 с.
Br – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1970. – 806 s.
MOSz – Hadrovics L., Gáldi L. Magyar-orosz szótára. – Budapest, 1972. – I–II k.
Sław – Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków, 1952-1982. – Т. I–V.
SSJ – Slovník slovenského jazyka. – Bratislava, 1959 – 1968. – I–VI. d.
TESz – A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. – Budapest, 1967-1984. – I–IV k.
Tráv – Trávníček F. Slovník jazyka českého. – 4 vyd. – Praha, 1952. – 1803 s.

Література

1. Бабий Ф.И. Некоторые лексико-семантические группы названий пищи в украинских говорах // Совещание по Общеславянскому лингвистическому атласу: Тез. докл. – М., 1975. – С. 204-206.
2. Бичко З. Структурно-семантичний аналіз назв їжі та напоїв у наддністрянському говорі // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Ужгород, 2001. – Вип. 4. – С. 105-108.
3. Ганудель З. Народні страви і напої: Лексика українських говорів Східної Словаччини / З. Ганудель. – Пряшів, 1987. – 215 с.
4. Гнатюк В. Народня пожива на Бойківщині // Науковий збірник, присвячений проф. Михайлові Грушевському / В. Гнатюк. – Львів, 1906. – С. 576-594.
5. Гнатюк В. Словарець угорсько-руських місцевих виразів // Етнографічний збірник НТШ / В. Гнатюк. – Т. IV. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. – Т. II. – Львів, 1898. – С. 234-251.
6. Киселевский А.И. Латино-русско-белорусский ботанический словарь / А.И Киселевский. – Минск; Наука и техника, 1967. – 160 с.
7. Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотин, Турчанського повіту // Літопис Бойківщини / В. Кобільник. – 1936. – Ч. 7. – С. 15-66.
8. Латта В. Атлас українських говорів Східної Словаччини / Наук. картограф. допрац. та упорядкування З. Ганудель, І. Ріпки, М. Саполиги / В. Латта. – Пряшів, 1981. – 554 с.
9. Лизанець П.М. Атлас лексичних мадаризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР / П. Лизанець. – Ужгород, 1976. – 328 с.
10. Майборода А.В. Назви страв з картоплі в поліських говірках // XIV Респ. діал. нарада: Тези доп. / А.Майборода. – К., 1977. – С. 113-114.
11. Маркевич М.А. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян / Репринт. воспроизвед. изд. 1860 г. / М.Маркевич. – К., 1991. – 174 с.
12. Пшеп'юрьська-Овчаренко М. На пограниччях надсянського говору // Записки НТШ: Зб. філологічної секції, т. 25 / М.Пшеп'юрьська-Овчаренко. – Нью-Йорк-Париж, 1954. – Т. 162. – С. 53-95.
13. Сабадош І.В. Лісосплавна лексика українських говорів Карпат у зв'язках з іншими слов'янськими і неслов'янськими мовами // Acta hungarica. 1993–1994 / І. Сабадош. – Ужгород, 1997. – С. 52-60.
14. Словарь современного русского литературного языка: В 20 т. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Рус. яз., 1991. – Т. II. – 960 с.
15. Сучасна руска кухарка. – Нови Сад: Руске слово, 1987. – 351 с.
16. Тимченко М.П. Про назви деяких страв з картоплі в народній мові Миколаївщини // Проблеми укр. діалектології на сучасному етапі: Тези доп. і пов. XVI Респ. діал. наради / М. Тимченко. – Житомир, 1990. – С. 198-199.
17. Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка. – 2-е изд., перераб. и доп. / Г.Цыганенко. – К.: Рад. шк., 1989. – 512 с.
18. Holub J., Lyer S. Stručný etymologický slovník jazyka českého. – Praha, 1967. – 528 s.